

Németh Margit régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a római epigraphia, az aquincumi katonai táborok topográfiája.

Az aquincumi kőemlékek gyűjtésének történetéből

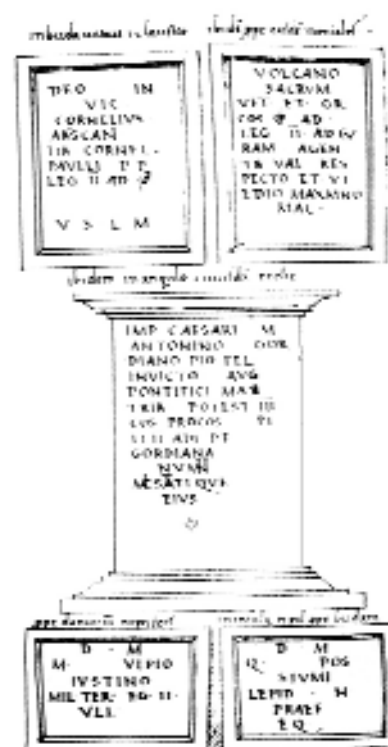
Németh Margit

A római kori alsópannoniai főváros, Aquincum gazdag régészeti hagyatékán belül is különleges helyet foglalnak el a kőemlékek, amelyeket az Aquincumi Múzeum az 1894. évi megnyitása óta gyűjt. Ma a múzeum kőtárában a nagyobb méretű sírkövek, szarkofágok, oltárok, szobrok, mérföldkövek, építészeti tagozatok száma 1000 körül van, amelyet még számtalan apróbb, többnyire ornamentális töredék egészít ki. A múzeum-alapítás előtt Aquincumból előkerült több mint száz római kori kőemléket jelenleg is a Nemzeti Múzeum lapidáriumban őrzik, s jó részük az ottani gyűjtemény kiemelkedő jelentőségű darabjai közé sorolható.

Óbudán már a legelső középkori építkezésektől kezdődően római kori épületmaradványokra, faragott kövekre bukkantak, hiszen a középkori, majd az újkori város az egykori római *limes* vonalán, a legiotábor és a katonaváros helyén, részben azok falainak felhasználásával épült. A mai Aquincumi Múzeum körül fekvő polgárváros romjai pedig a 20. századig „kőbányaként” szolgáltak, ahonnan az építőanyagokon kívül sok kőemlék gyűjtőkhöz kerülhetett. A római kövek száma még ma is folyamatosan gyarapodik, hiszen szinte minden, az egykori római főváros területén végzett építkezés alkalmával tárnak fel épületmaradványokat, sírokat, s velük együtt szobrokat, feliratos oltárköveket, síremlékeket.

A RÓMAI KORI KÖVEK UTÓ-ÉLETE A KÖZÉPKORBAN

A római kőemlékek már a középkorban is érdeklődést keltettek. Jó részüket ugyan csak mint egyszerű építőanyagot falazták be az épületekbe, de nem egyszer eredeti funkciójuknak megfelelően alkalmazták őket. Így például antik oszlopokat használtak fel a kora középkori templomokban. Ránkmaradt egy szobor feje, amely eredetileg római istenség szobrához tartozhatott, de a középkorban keresztény ábrázolássá faragták át, és mint ilyen, az egyik óbudai középkori templom szobrászati díszítéséhez tartozhatott. Templomok, kolostorok kertjében is gyakran helyeztek el római kori feliratos köveket.

Aquincumi feliratos kövek Felice Feliciano pannoniai gyűjtéséből (R. Szalay Ágnes nyomán)

Így például az óbudai klarissza apácák kolostorának kertjében állt két feliratos oltárkőről maradtak fenn feljegyzések, az egyiket *deo invicto* – a győzhetetlen (Nap)isten, a másikat pedig *Vulcanus*, a tűz és kovácmesterség istene tiszteletére állították. A török megszállás idején elpusztult kolostor feltárt és konzervált romjai ma az óbudai Mókus utcai iskola udvarában láthatók.

A GYŰJTÉS MEGINDULÁSA A RENESZÁNSZ IDEJÉN

A kövekre vonatkozó feljegyzések már a reneszánsz korba vezetnek át minket, amikor – Itáliából kiindulva – az antikvitás újjáélesztése céljából elterjedt és rendszeressé vált a római tárgyak, főleg a feliratos kövek gyűjtése, leírása és tanulmányozása. Maga Mátyás király budai udvarában „állította ki” az összegyűjtött római kori feliratos és szobrászati emlékeket. Egy szép kútszoborról, amely alvó *nymphát* – forrásistennőt – ábrázolt, korabeli és későbbi tudósítások is beszámoltak. Az antik témákat a korszak művészei is előszeretettel átvették, nem egyszer utánozva az antik előképeket, sőt olykor hamisítva is azokat.

Két, Pannónia római kori emlékeit tartalmazó feliratcorpus is keletkezett ebben az időben. Az egyik összeállítója a diplomata Francesco Giustiniani, a Velencei Köztársaság követe volt, aki 1464-ben Mátyás koronázására érkezett Magyarországra, és 19 kő rajzát és feliratának másolatát készítette el. Az 1433-ban Veronában született Felice Feliciano Antiquarius tudós, alkimista a kutatások szerint 1479-80-ban járhatott „Pannóniában”. Anyaggyűjtéséből több mint 40 feliratos köemlék – köztük sok budai eredetű – hagyományozódott tovább.

Köemlékek Schönvisner könyvéből:
a. Szökőkút létesítését megörökítő felirat
(az emléket a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi)
b. Fekvő nymphát ábrázoló, mára elveszett domborműves tábla

Ezeket a szak-szerű leírásokat már a publikációk, az ókortudomány, az epigráfia-filológia kezdetének tekinthetjük. Az akkor leírt köemlékek többsége azóta elveszett, de felirataikat éppen ezeknek a továbbhagyományozott feljegyzéseknek az alapján tanulmányozhatta és tette közzé az évszázadok a későbbi tudományos kutatás. Felice Feliciano személye sokáig rejtve maradt; az addig

Aquincumi feliratok Petrus Apianus corpusából (R. Szalay Ágnes nyomán)

csak egyszerűen *Antiquus* névvel jelölt tudós humanista kilétét csak a 20. századi kutatás derítette fel.

A magyar olvasó számára a leginkább ismert személy Antonio Bonfini, aki Mátyás családfáját egyenesen Herculesig vezette vissza, s ezt a római feliratokon olvasható szövegekkel is alátámasztani vélte, sőt, még Erdélyből is hozott a budai királyi udvarba általa bizonyító erejűnek ítélt római kori köveket. Ebben az időben általánosan elterjedt feltételezés volt, amelyet Bonfini is említett történeti munkájában, hogy a budai oldalon lévő ókori város neve Sicambria volt, egy – feltehetőleg hamisított – köemlék felirata alapján.

Mátyás gyűjteménye halála után nem maradt egyben. A kövek sorsáról egy 1534-ben Bartholomeus Amantius és Petrus Apianus szerkesztésében Ingolstadtban megjelent feliratcorpusból értesülhetünk. A kövek többek között a nádorhoz, a kalocsai érsekhez, valamint egy gazdag budai kereskedőhöz kerültek. A reneszánsz indította meg a műgyűjtést a gazdag magánemberek körében, amely a következő évszázadokban egyre jobban elterjedt.

ÓBUDA ÚJJÁÉPÍTÉSE A TÖRÖK MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

Buda visszavívását követően a török uralom alatt elpusztult és elnéptelenedett Óbudára sváb telepeseket költöztettek. Az újjáépítés során számtalan köemlék került elő, amelyeket az óbudai uradalom jószágigazgatójának házában és a Fötéren felépített kastély udvarában gyűjtöttek össze. 1778-ban Schönvisner István egyetemi tanár tárta fel és publikálta a *legio* nagy fürdőjének romjait. Ő ismerte fel elsőként, s éppen a környéken lelt feliratos emlékek segítségével, hogy az általa feltárt épületrészletek a római történetírók műveiből ismert Aquincumnak és helyőrség-

ének, a *legio II adiutrix*nak a hagyatékát képezik. Könyvében többek között szerepel az azóta már elveszett, fekvő *nymphát* ábrázoló dombormű. Ebben az időben az egyetem aulájában álltak a Schönvisner által összegyűjtött köemlékek, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek annak 1814 évi megnyitásakor.

Az aquincumi kövek másik jelentős gyűjteménye a 18. századi váci püspök, Migazzi kardinális nevéhez fűződik. A gyűjteményről egy Itáliából érkezett utazó, Domenico Sestini is beszámolt, aki a gyűjtemény megtekintése céljából kereste fel Migazzi palotáját. Ez a gyűjtemény szerencsére már nem szóródott szét, hanem később a Nemzeti Múzeumba került.

A 19. SZÁZADI IPAROSODÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ FELTÁRÁSOK AZ AQUINCUMI MÚZEUM ALAPÍTÁSA

A kiegyezést követő évtizedekben egyre-másra épültek az új ipari létesítmények: téglagyárak, szeszgyár, malmok, textilgyárak; fejlődésnek indult a Széchenyi által létrehozott Hajógyár is. Mindehhez a közművesítés és a közlekedés fejlesztése is hozzájárult, sőt ebben az időben került sor a Duna szabályozására is. A lendületes építési munkáknak köszönhetően a főváros területén a leletmentő régészeti ásatások is nagy ütemben indultak meg: az egyéb leletek mellett a köemlékek szinte tömegesen kerültek elő. A munkákat Römer Flóris irányította, majd Hampel József, Torma Károly, Fröhlich Róbert és Kuzsinszky Bálint kapcsolódtak be a kutatásokba.

A polgárvárosi ásatások eredményeinek hatására határozat született: a főváros „a magyar Pompeji” emlékeinek bemutatására létrehozza az Aquincumi Múzeumot.

A Nemzeti Múzeum egészen az Aquincumi Múzeum 1894-es megnyitásáig az aquincumi köemlékeket is gyűjtötte. Az intézmény 1875-ben Römer–Desjardins szerkesztésében katalógust adott ki a lapidáriumban őrzött feliratokról, köztük több mint 100 aquincumi kőről. E kövek nagyrészt jelenleg is a Nemzeti Múzeumban vannak, így a múlt

századi katalógus még ma is alapvető forráskiadvány. Ezzel párhuzamosan jelent meg Berlinben az egyik legnagyobb ókortudós, Theodor Mommsen szerkesztésében a *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*, a római birodalomból ránkmaradt feliratokat a 19. század végétől közlétevé hatalmas gyűjtemény. Ennek III. kötetében a duna-vidéki feliratok között az aquincumi köemlékek is hozzáférhetőkké váltak a nemzetközi tudományos élet számára.

AZ AQUINCUMI MÚZEUM KÖTÁRA

Az Aquincumi Múzeum kőtára több szakaszban épült, hogy az építkezések, ásatások következtében beáramló anyagot befogadhassa. A múzeumépületet körülvevő oszlopos folyosó mai formájában századunk húszas éveire készült el. A romterület keleti határán lévő fedett folyosó 1973–1980 között épült.

A köemlékeket elsősorban a múzeum évkönyvében, a *Budapest Régiségei* című folyóiratban publikálták. A múzeum első igazgatója, Kuzsinszky Bálint egészen az 1930-as évekig jelentette meg a kőtár gyarapodásáról szóló részletes jelentéseit. Az újabb feliratos emlékeket a *Corpus Inscriptionum Latinarum* lezárása óta az *Année Épigraphique* című folyóirat is publikálja. A köemlékekről képes vezető is kiadtak, s folyamatban van nemzeti és nemzetközi keretben egyaránt a feliratos és szobrászati emlékek modern kiadása.

A kőtárban bemutatott köemlékek többsége az elhunytak tiszteletével kapcsolatos. Legnagyobb számban sírkövek (sírsztélék) maradtak ránk, amelyek az egyszerű keretelt felirattól a gazdagon tagolt, reliefekkel, építészeti elemekkel díszített típusokig változatos formákat mutatnak.

A nagyobb sírépítményeket olykor mitológiai jeleneteket ábrázoló domborműves táblák és sírszobrok is díszítették. Ezeknek az építményeknek azonban csak egyes elemei maradtak fenn, amelyek segítségével rekonstruálható az emlék típusa.

A felirattal és domborművel díszített kősírládák (szarkofágok) használata csak a 3. században terjedt el. A 4. században gyakran temetkeztek kőlapokból összeállított

Oltárkö, amelyet Iuppiter és valamennyi isten tiszteletére T. Clementinus Silvius helytartó állíttatott, Kr. u. 267–269

C. Castricus Victor legiokatona sírsztéléje, amelyet a Corvin téren a Budai Vigadó alapozásánál találtak, Kr. u. 1. század vége

Jupiter Teutanus szobra az úgynevezett Helytartói Villából, Kr. u. 3. század

sírokba, amelyekhez a korábbi temetők sírmelekei is felhasználták.

Az emlékek másik nagy csoportját a vallási emlékek alkotják: különféle istenek tiszteletére állított feliratos oltárok, istenszobor talapzatok és domborműves–feliratos fogadalmi táblák. Istenszobrok csak kisebb számban maradtak fenn.

Az építkezéseket megőrkítő építési feliratok gyakran köthetők ismert történeti eseményekhez, vagy háborúk utáni újjáépítések-

hez. Az utak mentén álló feliratos mérföldkövek a fontosabb városoktól mért távolságot mutatták és a távolsági úthálózat kiépítéséről, karbantartásáról tanúskodnak.

Az épületek kialakítására a ránkmaradt építészeti tagozatok, oszlopok, fejezetek, párkányok és egyéb ornamentális faragványok segítségével lehet következtetni.

A köemlékek stílusa, ábrázolása alapján meghatározható készítési idejük, sőt olykor még a műhely is, ahol készül-

tek. A feliratok részletes vizsgálata arról a tarka társadalmi képről tudósít, amely Aquincumban a helyi kelta lakosság és a hódító katonaság, valamint a Római Birodalom távoli tartományaiából ideérkezett civilek – kereskedők, iparosok – együttélésének következtében a római uralom évszázadai alatt kialakult. Aquincum mint helytartói székhely és a *legio II adiutrix* állandó

táborhelye, csakúgy, mint a polgárváros, páratlanul gazdag epigráfiai hagyatékban jelenik meg. A folyamatos ásatások következtében egyre bővülő köemlék-anyag a római kori történeti, vallástörténeti és művészettörténeti kutatás egyik leggazdagabb forrása.

Fortuna Nemesis szobra a Hajógyári szigeti helytartói palotából, Kr. u. 3. század

IRODALOM

Az antikvitás újjáélesztéséről a reneszánsz idején: Mikó Árpád, „Pannonia újjászületése”: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Magyar Nemzeti Galéria 1994 október – 1995. február*, Budapest, 1994, 34–49.

Az aquincumi köemlékek sorsáról a reneszánsz idején, a gyűjtőkről és a gyűjtőmunka kezdeteiről: Ritoókné Szalay Ágnes, „Nympha super ripam Danubii”: *Reneszánsz füzetek* 58., *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983) 67–74. Ritoókné Szalay Ágnes, „A római feliratok gyűjtői Pannoniában”: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Magyar Nemzeti Galéria 1994 október – 1995. február*, Budapest, 1994, 318–329. Póczy Klára, *Aquincum. Budapest római kori történelmi városmagja*, Budapest, 2004.

Az aquincumi köemlékekről a 18–19. században: Németh Margit, *Ein verschollenes Relief aus Aquincum* [Egy eltűnt aquincumi relief]. Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über provinzialrömischen Kunstschaffens, Bonn, 1996. Pető Mária, „Vác és a Migazzi Gyűjtemény római köemlékeinek leírása D. Sestini útinaplójában”: *Váci könyvek* 8., Vác, 1997, 183–193. Schönvisner, Stephanus, *De ruderribus laconici caldariique Romani et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi partim hoc primum anno MDCCLXXVIII repertis partim nondum vulgatis liber unicus*, Budae 1778. Sestini, Domenico, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna*, Firenze, 1815.

Az Aquincumi Múzeum történetéről: Kelényi B. Ottó–Szász Béla, *Aquincum irodalma. Bibliographia Aquincensis*, A Fővárosi Könyvtár Évkönyve VIII. 1938., Budapest, 1939. K. Végh Katalin, *A Budapesti Történeti Múzeum első félévszázada. 1887–1938*. Pest–Budai Hírmondó 1., Budapest, 1988. Zsidi Paula, *Aquincum polgárvárosa*

az Antoninusok és Severusok korában, Budapest, 2003. Póczy, 2004, i.m. 384 skk.

Publikációk: F. Rómer–E. Desjardins, *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei*, Budapest, 1873. *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)* III., Berlin, 1875–1902. A római birodalom latin feliratainak gyűjteménye, amely a Duna-vidék (és Kisázsia) latin nyelvű feliratait tartalmazza. A sorozatot újra kiadják, kibővítve az azóta előkerült új leletekkel. Fröhlich Róbert, „Aquincumnak római feliratai I”: *Budapest Régiségei* 3 (1891) 143–164. uő, „Aquincumnak római feliratai II”: *Budapest Régiségei* 4 (1892) 125–156. Kuzsinszky Bálint, „Magyarországon talált római köemlékek a vidéki múzeumokban s egyéb heleben”: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2 (1908) 74–112. Kuzsinszky Bálint, „Az Aquincumi Múzeum és köemlékei”: *Budapest Régiségei* 5 (1897) 95–164. (az építészeti részek kihagyásával). Kuzsinszky Bálint, „Az aquincumi múzeum köemlékeinek első sorozata”: *Budapest Régiségei* 6 (1899) 117–150.; „Az aquincumi múzeum köemlékeinek második sorozata”: *Budapest Régiségei* 7 (1900) 5–66.; „Az aquincumi múzeum köemlékeinek harmadik sorozata”: *Budapest Régiségei* 8 (1904) 161–176.; „Az aquincumi múzeum köemlékeinek negyedik sorozata”: *Budapest Régiségei* 9 (1906) 35–72.; Az aquincumi múzeum köemlékeinek ötödik sorozata”: *Budapest Régiségei* 12 (1937) 62–152. V. Kuzsinszky, *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*, Budapest, 1937. Nagy Tibor, „Kőfaragás és szobrászat Aquincumban”: *Budapest Régiségei* 22 (1971) 103–160.

Németh Margit, *Vezető az Aquincumi Múzeum kótárában*, Budapest, 2002.